

סימון רב משמעות

חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

ביה"ס למדעי התרבות, אוניברסיטת תל-אביב

שיר גבעוני

סתיו 2019

תקציר

שפת הדיבור מלאה רב משמעות אולם, בניגוד להנחה המקובלת במחקר הפסיכובלשני והקוגניטיבי-בלשני, תהליך הפירוש של רב משמעות לא מוכרח להסתיים בבחירה של משמעות אחת נכונה שאליה התכוונה הדובר/ת. למעשה, בשימוש יום-יומי, דוברות ודוברים מרבים לנצל את ריבוי המשמעות שהשפה מאפשרת. זאת מאחר וסיטואציות אמיתיות והקשרים לשוניים מהחיים, מזמינים עוררות של משמעויות רבות של מושגים בהם אנו עושים ועושות שימוש (לטענה דומה ראו גם, Nerlich & Clarke, 2001). כפי שמראה דיסרטציה זו, דוברות/ים אשר מבקשות/ים לשתף פעולה עם נמעניהן/ם, על מנת לעזור בהנגשת משמעויות נוספות, עשויות/ים לסמן, באופן לשוני, דהיינו בעזרת סמנים לשוניים מפורשים, מבעים רב משמעיים. ראו למשל דוגמאות (I-II) שמדגימות תופעה זו (ביטויים רב משמעיים וסימונים מובלטים לנוחיות):

(I) Octopus Garden was conceived in 2005 as a sacred space for intentional relationships and transformation through yoga, meditation and complementary therapies. This month we are **bending over backwards (pun intended)** to make the diverse practices of yoga more accessible than ever before. [Octopus Garden Newsletter, May 9, 2019]

(II) לונדון של סוף נובמבר. שלג לבן וקל מרפרף לו וקר מאוד. אני עוצר בחנות ספרים, כדי להתחמם, **תרתי משמע**, וספר של 'סיפורים קצרים לנשמה' צד את עיני כמחמם אפשרי לחורף. [די-נור, ש. מתנה.

בלוג זיקוקין די-נור, 18 בדצמבר, 2008]

בדוגמא (I), סימון הניב **bending over backwards** עם הסמן **pun intended** מסב את תשומת לב הנמען/ת לפרשנות המילולית של האידיום אשר קשורה ל'התכופפות פיזית' כך שהקורא/ת לא נותר/ת רק עם המשמעות הפיגורטיבית-אידיומטית שפירושה 'מאמץ'. בדוגמא (II), סימון המילה הרב משמעית הפוליסמית **להתחמם**

בעזרת **תרתי משמע** מזמין את הקורא/ת לשקול לא רק את המשמעות המילולית, או הליטרלית, שקשורה ל-'חימום הגוף', אלא גם את המשמעות הפיגורטיבית הקשורה ל-'חימום הנשמה'.

אם כן, מטרת המחקר הנוכחי היא לבחון את התופעה של סימון רב משמעות. אני עושה זאת ע"י ניתוח איכותני של שיח טבעי הלקוח מדוגמאות באנגלית ובעברית (Section 2) וכמו כן, בעזרת שבעה ניסויים (כולל שישה קדם-ניסויים), שמטרתם לבדוק את ההשפעה הקוגניטיבית של ארבעה סמנים בעברית על העדפת משמעות ועוררות (כלומר, אקטיבציה) של משמעות של מבעים רב משמעיים (Section 4). הסמנים שאבחן הם: **במלוא מובן המילה, באמת, ליטרלי, ו-תרתי משמע.**

שאלת המחקר העיקרית שלי הינה: מהו תהליך העיבוד, ובאופן ספציפי, מהו תהליך האקטיבציה הלקסיקלית, שמתרחש במצבים של סימון רב משמעות? יתרה מכך, אבקש לשאול: האם סימון מפורש של רב משמעות של מושג מקל על הנגשת משמעויות נוספות של המושג? טענתי כפולה. ראשית, אטען שסמנים אלו מאפשרים *ambiguation* או כפל לשון, דהיינו, שימור של ריבוי משמעויות של מושג או מבע רב משמעי (בין שמדובר בשתי משמעויות או יותר). שנית, אטען שסמנים כאלו מעוררים משמעויות פחות-בולטות. ברגע ההתקלות בסמנים, משמעויות נוספות של הגירויים - משמעויות פחות-בולטות - מתעוררות, כך שנמענים נעשים מודעים אליהן. *היפותזות סימון הבולטות-הנמוכה* המוצגת כאן הינה הראשונה לעסוק בתופעת סימון רב משמעות והשלכותיה על תהליך העיבוד של רב משמעות (ראו גם, Givoni, 2011; Givoni, Giora, & Bergerbest, 2013).

המסגרת התיאורטית שמונחת בבסיס מחקר זה מציעה כי משמעויות מתעוררות באופן מדורג: משמעויות בולטות הינן משמעויות אשר מתעוררות באופן דיפולטי, כלומר באופן אוטומטי עם ההיתקלות בגירוי (על דיפולטיות ראו, Givoni & Giora, 2018; Giora, Givoni, & Fein, 2015); משמעויות פחות-בולטות הינן משמעויות פחות מוכרות (לנמען/ת), פחות שכיחות, פחות קונבנציונליות, או פחות פרוטופיות. כתוצאה מכך, משמעויות פחות-בולטות אינן מתעוררות מיד כאשר המעבד נתקל בגירוי, כמו שקורה למשמעויות בולטות (היפותזות הבולטות המדורגת Giora 1997, 1999, 2003). לפיכך, *היפותזות סימון הבולטות-הנמוכה* תנבא כי סימון יטיב עם משמעויות פחות-בולטות ויפעל כזרז עבור משמעויות אלו. למעשה, מנובא כי משמעויות פחות-בולטות תמיד תרווחנה או תהננה מסימון שיגרום להתעוררותן מהר יותר.

ניבוי זה עומד בניגוד לניבויים של תיאוריות קודמות שהוצעו במחקר בנושא של עיבוד רב משמעות.

ניסוח ניבויי התיאוריות המתחרות היתה משימה נוספת שלקחתי על עצמי בעבודה זו, שכן אף אחת מהתיאוריות הרלוונטיות לעיבוד רב משמעות לא התייחסה לתופעת סימון רב משמעות שמסתיימת בכפל או ריבוי משמעויות (ראו שוב דוגמאות (I)-(II) מעלה). פירוט זה מובא בחלקה התיאורטי של העבודה (Section 3).

כך למשל, המודל המודולרי של אקטיבציה לקסיקלית (Fodor, 1983), שמניח התעוררות ממצה ולא מדורגת של כל משמעויות הגירוי, לא מנבא זירוז משמעויות פחות-בולטות לאחר סימון, מאחר וע"פ מודל זה, כל המשמעויות כבר אמורות להיות נגישות כך שפעולת הסמן מיותרת. המודל של התעוררות משמעות ליבה שהינה תת-מוגדרת (underspecified core meaning, Frisson & Pickering, 1999), אשר תואמת את כל משמעויות המבע הרב משמעי, גם הוא לא ינבא שסימון יזרז משמעויות פחות-בולטות דווקא. זאת מאחר ולא ברור כיצד סמן לבדו יוכל להמיר משמעות שאיננה מוגדרת (underspecified), למשמעות מוגדרת (specified), תפקיד השמור לקונטקסט ע"פ מודל זה. תיאוריות אינטראקטיביות של אקטיבציה לקסיקלית, המניחות הנגשה של משמעויות על סמך הקונטקסט (ראו לדוגמא, Bates, 1999; Gibbs, 1994; MacWhinney, 1987; Tabossi, Colombo, & Job, 1987), וכן מודלים מבוססי אילוצים (לדוגמא, Katz & Ferretti, 2001), יראו בסמנים עוד אילוץ קונטקסטואלי (ולא לקסיקלי), ולפיכך ינבאו כי הסמן יזרז משמעויות הנתמכות בהקשר. לבסוף, הגירויים שנבחרו לניסויים אפשרו הנגדה של ההיפותזה המוצעת כאן גם עם המודל הפרגמטי הסטנדרטי (Grice, 1975), המנבא שמשמעויות ליטרליות תמיד תוגשנה ראשונות, כך שסימון אמור להיטיב עם משמעויות פיגורטיביות באופן בלעדי. בגירויים שנבדקו כאן, המשמעויות הבולטות היו בעיקר פיגורטיביות, ואילו המשמעויות הפחות-בולטות היו תמיד ליטרליות (כפי שנמצא בקדם-ניסויים).

מערך המחקר שבניתי איפשר לבחון את היפותזות סימון הבולטות-הנמוכה ביחס למודלים אלטרנטיביים של עיבוד רב משמעות. הניסויים בדקו את ההיפותזה המוצעת ע"י מדידה של העדפת משמעות (ניסויים 1, 4-5), זמני תגובה (ניסויים 2-3, 6), וזמני קריאה (ניסוי 7) של משמעויות פחות-בולטות – ('מנצנצת') אחרי רב משמעות פוליסמית מסומנת ("היא קורנת, במלוא מובן המילה"), לעומת תנאי הבקרה (כלומר, הקונטרול), דהיינו רב משמעות שאיננה מסומנת ע"י אחד מארבעת הסמנים המוזכרים מעלה. (בעברית מדוברת, המשמעות הבולטת של המבע "היא קורנת" הינה 'מאושרת').

בניסויים 1-3, 5-7, הסמנים הנידונים, שאותם אכנה סמני בולטות-נמוכה, זווגו עם סמנים ממלאי-מקום – סמנים אלטרנטיביים שאינם מעודדים בולטות-נמוכה כמו **חבל על הזמן**, **לגמרי**, **כידוע**, ו-**חד וחלק**. מערך זה נבחר על מנת לוודא שבכל תנאי סימון (סימון בולטות-נמוכה וסימון ממלא-מקום), משתתפי הניסוי יאלצו לעבד מידע נוסף לאחר המילה הרב משמעית, ועל-ידי כך להימנע מהסבר חלופי לפיו רב משמעות מסומנת מאפשרת עוד זמן עיבוד (שמביא לעוררות של עוד משמעויות) רק בשל היותה ארוכה יותר, כפי שגם מנובא ע"י היפותזת הבולטות המדורגת. יחד עם זאת, ניסוי 4 השווה בין סימון בולטות-נמוכה להיעדר סימון כלשהו, ובכך שיחזר את מערך הניסוי מ- (Givoni (2011 ו- (Givoni et al. (2013. דבר זה נעשה מאחר ומדובר בשאלון בו בלאו הכי ניתן למשתתפי הניסוי זמן בלתי מוגבל, ובהינתן שהעבודות הקודמות לא בחנו סימון רב משמעות בתוך הקשר כפי שניסוי זה עושה.

תרומה נוספת של ניסוי זה הינה שהוא מאפשר השוואה ישירה בין שני תנאי הקונטרול: ללא סימון כלל (כפי שנעשה בניסוי 4) ועם סימון ממלא-מקום (כפי שנעשה בניסוי 5). תוצאות השוואה זו מראות שסמן ממלא-מקום הינו קונטרול טוב, מאחר ולא נמצא אפקט של אינטראקציה בין שני הניסויים. במילים אחרות, הסמנים ממלאי-המקום לא מוסיפים מידע מטה או חוסם ביחס למשמעויות פחות-בולטות בהשוואה להיעדר סימון. למעשה, מציאת תנאי קונטרול טוב היווה אתגר מרכזי של מחקר הסימון המוצע כאן, מאחר וארבעת הסמנים שנבחנו, סמני הבולטות-הנמוכה, (במיוחד בשיח טבעי) נוטים להופיע אחרי המבע הרב משמעי. המחקר הפסיכולוגי נוסח, לעומת זאת, להציג מבעים רב משמעיים בעמדה אחרונה או יחידה במתודולוגיות של הטרמה (לדוגמא מתודולוגיות של החלטה לקסיקלית כפי שנעשה בניסויים 2-3 ו-6). ניסויים 1-3 בחנו גירויים רב משמעיים מסומנים המוצגים מחוץ להקשר, ואילו ניסויים 4-7 בחנו גירויים מסומנים בתוך הקשרים המטים את המבע הרב משמעי לכיוון המשמעות הבולטת באופן חזק יותר.

תוצאות שלושת ניסויי האוף-ליין (ניסוי 1 שבחן מבעים מחוץ להקשר וניסויים 4-5 שבחנו אותם בתוך הקשר) מראים העדפה גבוהה יותר למשמעויות פחות-בולטות בתנאי סימון הבולטות-הנמוכה מאשר בתנאי הקונטרול (ללא סימון בניסוי 4 ועם סימון ממלא-מקום בניסויים 1 ו-5). תוצאות אלו תומכות בהיפותזת סימון הבולטות-הנמוכה ומראות שסימון בולטות-נמוכה מסב את תשומת לב המשתתפים למשמעויות פחות-בולטות שכתוצאה ממנו מקבלות דירוג (העדפה) גבוה יותר ביחס לדירוגן בתנאי הקונטרול.

תוצאות ניסוי 2 מעידות על זמני תגובה מהירים יותר למילות מבחן הקשורות למשמעויות פחות-בולטות לאחר סימון בולטות-נמוכה לעומת סימון ממלא-מקום. תוצאות אלו תומכות בהיפותזה סימון הבולטות-הנמוכה ומראות שסימון בולטות-נמוכה מסייע לעורר משמעויות פחות-בולטות. ניסוי 3, ששיחזר את ניסוי 2 אך תוך כדי קיצור הזמן שניתן בין הצגת רב המשמעות המסומנת ("היא קורנת, במלוא מובן המילה") לבין מילת המבחן ('מנצנצת'), לא מצא הבדלים בין התנאים. ממצא זה מוסבר באמצעות דיון בסוגיית זמן העיבוד של הסמנים עצמם ושילובם בייצוג המבע, תהליך שלטענתי, מצריך זמן. כך, גם תוצאות שלא מראות הבדלים עשויות לשפוך אור על תפקידם ואופן תפקודם של סמני בולטות-נמוכה.

גם בניסוי 6, שמשחזר את ניסוי 2, אבל הפעם, רב המשמעות מסומנת מוצגת בתוך הקשר, לא נמצאו הבדלים בין התנאים. ממצא זה נידון על רקע האתגרים של בחינה מסוג אונליין של סימון, כלומר, בחינת תהליכים שנעשית בזמן התרחשותם. זאת, במיוחד כאשר הסימון מופיע רק לאחר המילה הרב משמעית (קורנת), כאשר הקונטקסט המטה מופיע לפני רב המשמעות.

לבסוף, וכדי להתמודד עם אתגר זה, מתודולוגיה אחרת נבחרה לניסוי 7. הממצאים כאן, בניסוי שמודד זמני קריאה, בניגוד להחלטה לקסיקלית, מראים כי משמעויות פחות-בולטות נקראות מהר יותר לאחר סימון בולטות-נמוכה לעומת אחרי סימון ממלא-מקום. תוצאות אלו תומכות בהיפותזה הנבחנת כאן. הן מראות שמשמעויות פחות-בולטות מקבלות זירוז אחרי סימון בולטות-נמוכה לעומת סימון של ממלא-מקום.

לסיכום, חמישה ניסויים מאששים את היפותזה סימון הבולטות-הנמוכה. שני הניסויים הנותרים, בעוד שהם מאתגרים אותה, למעשה אינם מפריכים אותה, מאחר ואינם מראים אפקט הפוך. יתרה מכך, הממצאים המדווחים כאן הינם תקדימיים. תוצאות ניסויים 1-2, 4-5 ו-7 לא יכולות להיות מוסברות ע"י תיאוריות מתחרות (ראו דיון מפורט בסיכום ב-Section 5).

המחקר הנוכחי הינו הראשון לעשות שימוש בסימון רב משמעות על מנת להעשיר את הידע המדעי בדבר הנגשה של משמעויות כאשר קיימת סיטואציה של ambiguity או כפל לשון. ככזה, הוא שופך אור על הויכוח ארוך השנים בדבר השפעות הקונטקסט מול הלקסיקון בזמן תהליכי שליפה של משמעויות של מבעים רב משמעיים. לפיכך, זהו מחקר חלוצי. יתרה מכך, הוא גם המחקר הראשון הבוחן סימון מסוג זה באמצעות ניסויי אונליין הבודקים תהליכים בזמן התרחשותם, והראשון לבחון תופעה זו בתוך הקשר מטה, הן באופן כללי והן

בעברית באופן ספציפי. לסיכום, המחקר הנדון בוחן, ותומך, בהיפותזה חדשה בשדה המחקר - היפותזת סימון הבולטות-הנמוכה - ובו בזמן מאשש את הריאליה הפסיכולוגית של הארכיטקטורה המדורגת של הלקסיקון.

מראי מקום

- Bates, E. (1999). On the nature and nurture of language. In E. Bizzi, P. Calissano, & V. Volterra (Eds.), *Frontiere della biologia: Il cervello di Homo sapiens* [Frontiers of biology: The brain of homo sapiens]. (pp. 241-265). Rome: Istituto della Enciclopedia Italiana fondata da Giovanni Treccani S.p.A.
- Fodor, J. (1983). *The modularity of mind*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Frisson, S., & Pickering, M. J. (1999). The processing of metonymy: Evidence from eye movements. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 25, 1366-1383.
- Gibbs, R. W. Jr. (1994). *The poetics of mind: Figurative thought, language, and understanding*. New York: Cambridge University Press.
- Giora, R. (1997). Understanding figurative and literal language: The graded salience hypothesis. *Cognitive Linguistics*, 7, 183-206.
- Giora, R. (1999). On the priority of salient meanings: Studies of literal and figurative language. *Journal of Pragmatics*, 31, 919-929.
- Giora, R. (2003). *On our mind: Salience: context and figurative language*. New York: Oxford University Press.
- Giora, R., Givoni, S., & Fein, O. (2015). Defaultness reigns: The case of sarcasm. *Metaphor and Symbol*, 30(4), 290-313.
- Givoni, S. (2011). *Low-Salience Marking*. M.A. Manuscript. Tel-Aviv University.
- Givoni, S., & Giora, R. (2018). Salience and Defaultness. In: F. Liedtke, & A. Tuchen

- (Eds.), *Handbuch Pragmatik*. (pp. 207-213). Stuttgart: J.B. Metzler.
- Givoni, S., Giora, R., & Bergerbest, D. (2013). How speakers alert addressees to multiple meanings. *Journal of Pragmatics*, 48(1), 29-40.
- Grice, P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and semantics*, 3, 41-58. New York: Academic.
- Katz, A. N., & Ferretti T. R. (2001). Moment-By-Moment Reading of Proverbs in Literal and Nonliteral Contexts. *Metaphor and Symbol*, 16(3-4), 193-221.
- MacWhinney, B. (1987). The competition model. In B. MacWhinney (Ed.), *Mechanisms of language acquisition*, (pp. 249-308). Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum Associates.
- Nerlich, B., & Clarke, D. D. (2001). Ambiguities we live by: Towards a pragmatics of polysemy. *Journal of Pragmatics*, 33, 1-20.
- Tabossi, P., Colombo, L., & Job, R. (1987). Accessing lexical ambiguity: Effects of context and dominance. *Psychological Research*, 49, 161-167.